

*Анита Тодоранова**

СМЕХЪТ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗА

Anita Todoranova

LAUGHTER IN A TIME OF CRISIS

The joke or the anecdote is considered as a product of wit, a source of laughter, or a means by which the Bulgarian manages to overcome the negative consequences of the financial crisis.

The authors dealing with the study of jokes as a linguistic and cultural phenomenon emphasize that telling and composing jokes is activated when there are problems in society that accumulate serious tension, since the jokes are considered as an outlet or a form of reaction against social phenomena and personalities.

In this paper is made an attempt to clarify the mechanisms and the linguistic means that produce the comic effect in the jokes.

Keywords: *Jokes; anecdotes; language play; pun; double entendre.*

Вицът (анекдотът) се разглежда като продукт на остроумието, като източник на смях, като средство, чрез което българинът успява да преодолее негативните последици на финансовата (в конкретния случай) криза.

Авторите, занимаващи се с изследването на вица като езиков и културен феномен, подчертават, че разказването и съчиняването на анекдоти се активизира, когато в обществото има проблеми, които акумулират сериозно напрежение, тъй като те (вицовете) са отдушник, форма на реакция срещу обществени явления и личности.

В материала е направен опит за изясняване на механизмите и езиковите средства, пораждащи комичен ефект в разглежданите вицове.

Ключови думи: *вицове; анекдоти; езикова игра; каламбур; двусмислица.*

„Човек не е беден, ако той още е способен да се смее“.

Алфред Хичкок

Под понятието *смях* традиционно се разбира звучното изразяване на веселие, радост, забава или вътрешно чувство на щастие и удоволствие, придружено от характерни изражения на лицето и дори гримаси.

Обект на анализ в настоящия доклад са вицовете (понятията *виц* и *анекдот* се използват като синонимни), свързани с непрекъснатото нарастване на цените на стоки и услуги през последните месеци. Направен е опит за изясняване на механизмите и езиковите средства, в резултат на които се създава комичен ефект.

Изборът на темата за смяха по време на финансова нестабилност е напълно обясним, тъй като съчиняването и разказването на анекдоти се активизира точно когато в обществото са налице

* **Анита Тодоранова** – ас., катедра „Съвременен български език“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
a.todoranova@ts.uni-vt.bg; <https://orcid.org/0000-0001-5997-3622>

проблеми, създаващи сериозно напрежение, от една страна, а от друга, „Вицът се счита за фундаментална единица за хумор“ (Генова 2010: 6).

В книгата си „Вицът и неговите послания“ С. Станоев отбелязва, че не само може да се говори за съществуване на постоянен интерес на вица към всяка промяна в социалното и в културното пространство, но и че тематизациите му вървят в множество посоки и на различни равнища, едно от които са актуалните събития и явления от всекидневието (Станоев 2005: 195):

*Преди жена ми криеше ракията от мен, сега аз крия олиото от нея! Нека види хубаво ли е!
Спрях да плача, когато режа лук на салатата. Сега плача, когато сипвам олио.*

„Българите обичат да разказват вицове във всякакви ситуации“ – твърди А. Димова, отбелязвайки още, че: „Те имат неувяхващо чувство за хумор, сравнимо може би само с хумора на евреите“ (Димова 2006: 11).

Объркан, намиращ се на „път без изход“, българинът реагира по различен начин на случващото се около него. Често обаче той насочва страха, породен от безпаричието (в конкретния случай), в интензивно, креативно и неконтролируемо съчиняване на вицове. Заради това и анекдотът се определя като „антидот“ за отровените (в различна степен) от живота:

*– Имаш много болен вид.
– Това е натравяне.
– От какво?
– От реалността.*

Анекдотът неутрализира отровата и осигурява на онези, които са го разбрали, емоционално разтоварване чрез смях.

Разбира се, че е трудно да се усмихнем на главоломно нарастващите цени на всички продукти, но е полезно да намерим нещо, което да ни накара да се засмеем, тъй като смехът не само ни прави по-здрави (*Смехът е здраве*, твърди наша поговорка), но и съхранява човешкото в нас, защото „Единствено човекът притежава способността да се смее и чрез смеха си да изразява своите емоции и чувства“ (Илиева 2005: 49).

Хуморът спасява човека, помага му да се справи с плашещата реалност от незапомнени времена.

Нарастващата инфлация и породената от нея финансова криза променят реалния живот, изпълвайки го с безброй трудности и предизвикателства, но наред с това „пробуждат“ творческия потенциал на българина. Намиращ се зад екрана на своя компютър, анонимният човек (разказвачът на анекдота няма претенции за авторство върху текста) изпълва виртуалното пространство с шеги, свързани с високите цени на основни продукти – жените се хвалят с букети от олио и краставици, а мъжете – с възможността да напълнят резервоарите на автомобилите си.

Ако трябва да бъдат групирани тематично, анализиранияте вицове условно могат да се разделят в две групи – *вицове за същността на инфлацията като процес* и *вицове, отразяващи драстичното поскъпване на основни хранителни продукти и услуги (като олио, яйца, краставици, ток, парно, вода и др.), включително на горивата*.

1. Вицове за същността на инфлацията като процес

За инфлация се говори, когато е налице „Обезценяване на намиращите се в обръщение парични знаци, поради прекомерно увеличаване на количеството на банкнотите в обръщение или като резултат от рязко намаляване на количеството стоки, предлагани на пазара при запазване на същия обем от книжни пари в обръщение“ (Речник на българския език).

В анекдотите дефинирането на същото понятие става чрез изтъкване на други признаци, които създават неочаквани асоциации, или чрез използване на нетрадиционни сравнения:

Инфлацията – това е, когато да си беден, ти струва 20% по-скъпо.

Инфлацията – това е, когато всеки е толкова богат, че никой нищо не може да си позволи.

Инфлацията е единствената форма на наказание без законово основание.

Инфлацията е по-лоша от развод – пак ти свършват парите, но жената остава.

Подобно на физичните закони, е измислен и първият закон на инфлацията:

Първи закон на инфлацията: Ако всички мислят, че цените ще се вдигнат, цените се вдигат.

2. Вицове, отразяващи драстичното поскъпване на основни хранителни продукти и услуги (като олио, яйца, краставици, ток, парно, вода и др.), включително на горивата:

Стига с това олио... скоро ще пуснат първите череши, по 169 лв. за 500 гр.

– Защо поскъпнаха яйцата?

– За да не ни правят впечатление горивата.

Заредих дизел за 1,47 лв., но няма да ви кажа къде, защото видях какво направихте с тоалетната хартия!

Като предпоставка за постигане на комичен ефект (изследователите на смешното извеждат на преден план играта. „Играта в смешното, игровият характер на смешното – уточнява Паси – се откроява особено при онези негови форми, които дават възможност вземането на нещата сериозно и несериозно да се съпоставя непосредствено в случаите, когато при говоренето несериозното отношение се скрива във външната форма на пълната сериозност“ (Паси 1993: 75). Нещо, което в хумористичните текстове се постига с „преувеличението и противоположното му умаление, прекомерната краткост, изненадата“ (Паси 1993: 75).

• Превръщането на малкото в голямо, както и противоположното превръщане на голямото в малко размива границите между истина и неистина, между сериозно и несериозно, което води след себе си комичното:

Напоследък много съм заякнал – торба с покупки за 50 лв. мога да я нося с един пръст.

С тези цени на олиото, отиваш, бодваш в Хепи и на излизане, ако задигнеш оливерника, си избил половината сметка.

Обява:

Разменям три кори яйца и 4 кг домашни краставици за гарсонiera в Созопол на първа линия.

Вече в магазините на щанда с яйцата задължително ще ви посрещат кредитен консултант.

В петък, като попълвах документи за кредита, ме питаха:

– Цел на кредита?

Викам:

– Яйца за Великден...

Той беше толкова богат, че можеше да си позволи, когато се удари, да намаже удареното място с олио, за да няма оток.

В магазина:

– Колко струва този пушен слон?

– Но, госпожо, това е пиле!

– О, заблудих се по цената.

– Моля, сипете ми бензин за 1 лев.

– Дайте си запалката да ви я напълня.

- „Краткостта, твърди Жан Пол, е тяло и душа на остроумието, а дори и самото то“ (по Паси 1993: 91). В анекдота излишното се пропуска, подробностите, бърливостта, може да се каже, са забранени. В есето си „Misericordia y Splendor de la Traducción“ („Нищета и блясък на превода“) Ортега-и-Гасет казва следното: „Не бихме разбрали удивителното явление език из основи, ако не проумеем, че говоренето се състои най-вече от премълчавания...“ (по Димова 2004: 40). Премълчаването, което в ежедневно общуване се избягва, е доведено до абсолютната си крайност в текстовете, предназначени да размиват. Причината е в това, че тези текстове се градят върху играта с думи, върху различни трикове и похвати:

Във връзка с прекомерната краткост като източник и основа на комичното трябва да се посочи, че в анализирания материал преобладават анекдотите, състоящи се от едно-две изречения, както и кратките диалогови структури:

С тия цени на пазара мисля да изскубя канабиса в градината и да засадя краставици!

Във връзка с високите цени на патроните, не очаквайте предупредителен изстрел! За съжаление времената са тежки!

– *Моят има бентли и ме вози в него...*

– *А пък моят има фритюрник и даже го използва.*

- Комичен ефект се поражда и тогава, когато това, което се представи пред слушащия/четящия анекдота, се размина с неговите очаквания. Колкото по-сериозен е конфликтът между очаквано и реалност, толкова по-силно е въздействието:

Без паника! Бензинът все още е наполовина на цената на краставиците.

– *Извинете, днес имате ли нови промоции?*

– *Да! Ето тези стоки не са поскъпнали!*

Внимание заслужава и въпросът за езиковите средства, с чиято помощ се създава комичен ефект. Механизмите са не само многобройни, но и често много тънки и сложни, много трудни за обяснение. По този повод И. Паси цитира Кант, привеждащ твърдението на Волтер: „Волтер казваше, че в противовес на многото трудности на живота небето ни е дало две неща: надеждата и съня. Той би могъл да добави тук и смеха, ако средствата да се възбуди той в разумните същества биха били толкова лесни“ (Паси 1993: 5).

В статията си „За езиковата игра в анекдота“ Л. Цонева също отбелязва, че езиковите средства, с помощта на които може да се създаде комичен ефект, са многобройни, но подчертава, че най-интересни сред тях са различните форми на езиковата игра (Цонева 2005: 42). Езиковата игра се тълкува като специално търсено отклонение от езиковата норма. Езиковата норма съзнателно се нарушава с цел постигане на естетическо въздействие, експресия, комичен ефект.

И. Савова допълва, че за играта с думи може да се говори както в пряк, така и в преносен смисъл, като преносният смисъл отвежда към наложилите се в езикознанието термин езикова игра (Савова 2021: 129).

Комичен ефект в анализиранияте вицове най-често се постига с помощта на каламбури с различна основа. Съвременната лингвистика определя каламбура като една от формите на езиковата игра, построена върху специалното сблъскване на многозначни думи, омоними или пароними в ограничен контекст. „В основата на каламбура – посочва Демиркова – стои лексикалната двузначност, която може да произтича или от омонимия, или от полисемия“ (Демиркова 2015: 352).

Често за постигане на хумористичен ефект се използва метафората, при която е налице *преносна употреба на думите и словосъчетанията поради аналогия, сходство, сравнение и др.* (Съвременен тълковен речник на българския език).

Следващите няколко примера показват как в близък контекст се актуализират както прякото, така и преносното значение на многозначните думи, а също и различните преносни значения.

Постоянното увеличаване на цените например е представено със словосъчетанието *скачам от радост*, традиционно натоварено с положителен знак. Скачането, тълкувано като *премества-*

не от едно място на друго в хоризонтална или във вертикална посока (Съвременен тълковен речник на българския език), е отъждествено с нарастването като процес. В конкретния случай разминаването между положителната семантика, която словосъчетанието носи, и негативния резултат – нарастването/скока на цените, е в основата на смешното:

Цените, като чуха, че вдигат заплатите и пенсиите, започнаха да скачат от радост.

Налице са и езикови трансформации, при които значението на една дума целенасочено се „прехвърля“ върху друга. Такъв е случаят в следващия анекдот, при който преносното значение на глагола „изяждам“ (*изхарчвам, изразходвам*) по аналогия е приписано и на семантично близкия му глагол „изпивам“, за чиято семантика подобно значение не е присъщо:

Не позволявайте инфлацията да ви изяде парите. Изпийте ги!

Сходството в значенията на сродните думи „мъча“ и „измъчвам“, както и успоредяването между физическите страдания, причинявани от използването на ток, и страданието, породено от високите цени на тока, парното и водата, пораждаат смешното в примера:

На някои места по света са измъчвали хората с ток. А знаете ли как е в България? – В България ги мъчат с ток, парно и вода.

Преносното значение на глагола „развалям“ (*покварявам*), както и синтактичният паралелизъм, който се наблюдава в изречението, пък са средствата, използвани за разсмиване в анекдота:

Парите развалят човека, а инфлацията разваля парите.

„За да постигне своите комуникативни цели, анекдотът трябва да разсмее слушателя“ (Бонджолова 2005: 17). За тази цел умело се използват и фразеологичните единици, които придават допълнителен колорит на съчиняваните истории.

В първия от двата приведени примера фразеологичните единици са в типичната си структура и значение:

Докато успеете да свържете двата края, може да дадете накъсо.

Докато във втория се наблюдава замяна на един от компонентите (*лук – Лукойл*) с друг (задължително обвързан с актуалната ситуация). Тази замяна е и най-честата трансформация на фразеологизмите тогава, когато се търси комичният ефект. Тъй като фразеологизмите са устойчиви единици с постоянен състав, нестандартната им употреба придава допълнителна стилистична окраска на анекдота:

На въпросите от медиите за високите цени на горивата директорът на рафинерията в Бургас се държа като „нито лук ял – нито лукойл мирисал“.

Интерес предизвикват и анекдотите, разчитащи на подтекста, на асоциацията. За постигане на хумористичен ефект тук особено важна е личността на слушащия – неговата информираност и житейски опит. Тъй като хуморът може „да е универсален, но може да остане и неразбран извън нашето „тук и сега“ – можем да се присъединяваме към смеха на живелите преди нас, но може и да недоумяваме пред тяхното веселие“ (Генова 2013: 9):

Ходих да купя яйца от „Lidl“. На касата разбрах, че са на „Фаберже“.

Едно време сипвахме олио в дизела за икономия. Тази мисъл не ми дава мира.

В книгата си „Смешното“ И. Паси пише: „Като феномен на смешното двусмислицата постига своята цел по-лесно отколкото други негови феномени. Поради самата си природа тя е по-пригодна да изпълни иманентния принцип на смешното. Взаимодействието, взаимното проникване на две реалности и още повече тяхното отблъскване, взаимно изключване, реалното различие и противоречие зад мнимата еднаквост и единство – тези най-съществени особености на смешното намират в двусмислицата едно от най-съвършените си изражения (Паси 1993: 172).

Двусмислицата може да бъде и ситуационна. Именно ситуационната двусмислица е в основата на следващите вицове, при които първоначалното възприемане на ситуацията се преосмисля:

- *Господине, дизел или бензин?*
- *Нищо, нищо, само разглеждам.*

Отидох в „Кауфланд“. Олио не купих, но се видях с този-онзи. Някои познати не бях виждал години. Чувствам се удовлетворен.

Като гледам цените на яйцата, за Великден ще ги носят с инкасоавтомобили.

Друг интересен начин за създаване на хумор в анализирани анекдоти е чрез т.нар. контаминация – „Съчетаване на една установена, популярна или прочута словесна конструкция с друго съдържание, противоположно или съществено различно от нейното“ (Паси 1993: 162). По този начин ясната и позната форма се изпълва с актуално съдържание, какъвто е случаят в следващите два анекдота:

Смехът удължава живота... Ми ние с тия смешни заплати и високи цени би трябвало да сме безсмъртни.

При тия цени на краставици и домати шопската салата вече ще се нарича милионерска.

В заключение може да се каже, че говорейки с усмивка за една невесела ситуация, българинът не само поддържа съвестта си жива, но и успява по-лесно да се справи с плашещата реалност. Активизирайки творческия си потенциал, умело използва механизмите и средствата за създаване на комичен ефект, той успява да разсмее събеседника си – реален или виртуален, да му помогне да погледне през призмата на смеха към една действителност, пораждаща тревога и безброй въпроси за утрешния ден.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бонджолова 2005:** Бонджолова, В. Окационалното словотворчество в анекдотите като източник на комизъм. – В: *Комичното в културата на сърби и българи*. Иванова, Ц., М. Р. Јовановић, Г. Максимовић (ред.). Ниш: Свен, 9–17. // **Bondzholova 2005:** Bondzholova, V. Okazionalното slovoтворчество v anekdotite kato iztochnik na komizam. – In: *Komichното v kulturata na sarbi i balgari*. Ivanova, Ts., M. R. Jovanoviћ, G. Maksimoviћ (red.). Nish: Sven, 9–17.
- Генова 2010:** Генова, Д. Смешното и сериозното във вица. – В: *Проглас*, кн. 2, 5–19. // **Genova 2010:** Genova, D. Smeshното i seriozното vav vitsa. – In: *Proglas*, kn. 2, 5–19.
- Генова 2013:** Генова, Д., С. Станоев. Увод. – В: *Хуморът: прочити, практики, техники*. Генова, Д., С. Станоев (ред.). София: АИ „Марин Дринов“, 9–16. // **Genova 2013:** Genova, D., Stanoev. S. Uvod. – In: *Humorat: prochiti, praktiki, tehniki*. Genova, D., S. Stanoev (red.). Sofiya: AI „Marin Drinov“, 9–16.
- Демиркова 2015:** Демиркова, Р. Езикова игра, игра на думи и каламбур – понятийно-терминологични аспекти и йерархична съотнесеност. – В: *Проглас*, кн. 2, 340–360. // **Demirkova 2015:** Demirkova, R. Ezikova igra, igra na dumi i kalambur – ponyatiyno-terminologichni aspekti i yerarhichna saotnesenost. – In: *Proglas*, kn. 2, 340–360.
- Димова 2004:** Димова, А. *Хуморът между езиците и културите или преводим ли е хуморът*. – В: LiterNet. // **Dimova 2004:** Dimova, A. *Humorat mezhdru ezitsite i kulturite ili prevodim li e humorat*. – In: LiterNet. <https://litenet.bg/publish9/ana_dimova/humor.htm> [21.04.2023]
- Димова 2006:** Димова, А. *Вицът като езиков и културен феномен. Немско-български паралели и контрасти. Преводимост*. В. Търново: Фабер. // **Dimova 2006:** Dimova, A. *Vitsat kato ezikov i kulturen fenomen. Nemsko-balgarski paraleli i kontrasti. Prevodimost*. V. Tarnovo: Faber.
- Илиева 2005:** Илиева, М. Стилизацията в услуга на комичното. – В: *Комичното в културата на сърби и българи*. Иванова, Ц., М. Р. Јовановић, Г. Максимовић (ред.). Ниш: Свен, 51–56. // **Ilieva 2005:** Ilieva, M. Stilizatsiyata v usluga na komichното. – In: *Komichното v kulturata na sarbi i balgari*. Ivanova, Ts., M. R. Jovanoviћ, G. Maksimoviћ (red.). Nish: Sven, 51–56.

- Паси 1993:** Паси, И. *Смешното*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Pasi 1993:** Pasi, I. *Smeshното*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- РБЕ:** *Речник на българския език*. София: Изд. на БАН. // **RBE:** *Rechnik na balgarskia ezik*. Sofia: Izd. na BAN. <<http://ibl.bas.bg/rbe/>> [21.04.2023]
- Савова 2021:** Савова, И. За игрите с думи. – В: *Отговорността пред езика*, кн. 7. Попов, Д., В. Попова, К. Йочева и др. (ред.). Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 126–144. // **Savova 2021:** *Za igrите s dumі*. – In: *Otgovornostta pred ezika*, кн. 7. Popov, D., V. Popova, K. Yocheva i dr. (red.). Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“, 126–144.
- Станоев 2005:** Станоев, С. *Вицът и неговите послания*. София: АИ „Марин Дринов“. // **Stanoev 2005:** *Stanoev, S. Vitsat i negovite poslanіa*. Sofia: AI „Marin Drinov“.
- Съвременен тълковен речник на българския език с приложения 2008.** Буров, С., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова. В. Търново: Gaberoff. // **Savremenen talkoven rechnik na balgarskia ezik s prilozhenіa 2008.** Burov, S., V. Bondzholova, M. Ilіeva, P. Pehlivanova. V. Tarnovo: Gaberoff.
- Цонева 2005:** Цонева, Л. За езиковата игра в анекдота. – В: *Дни на науката*. Бъчварова, Н., Г. Тодоров, П. Костова и др. (ред.). В. Търново: Фабер, 37–46. // **Tsoneva 2005:** Tsoneva, L. *Za ezikovata igra v anekdota*. – In: *Dni na naukata*. Bachvarova, N., G. Todorov, P. Kostova i dr. (red.). V. Tarnovo: Faber, 37–46.